

MALMHEIM OG SOMA

KULTURMILJØER OG KULTURMINNER

Dokumentet er utarbeidet som:

- kunnskapsgrunnlag i plan og byggesaksprosesser
- kunnskapsgrunnlag for de som ønsker å bli kjent med historie og lokal identitet gjennom fysiske spor
- supplement til registreringene i Kulturminneregisteret

Automatisk fredete kulturminner er ikke omtalt her. For informasjon om disse se Riksantikvarens nettsted Kulturminnesøk eller Askeladden.

MALMHEIM OG SOMA

KULTURMILJØER OG KULTURMINNER

Grunnleggende elementer og strukturer som er viktige å ivareta

- Det åpne jærlandskapet forsterket av lange linjer med steingarder og trekker langs veiene.
- Kanalene som dokumenterer en ekspansiv periode i det jærsk jordbrukslandskapets utviklingshistorie. De forteller også om store landskapsendringer med vann, bekker og myrer som forsvant.
- Den historiske høyden med Soma, det gamle kirkestedet, bauta og gårdsbebyggelse som markerer det tidligere klyngetunet – og som styrker sammenhengen til landskapet og den gamle ferdselsåren mot Sola. Her er mange lag historie samlet.
- Bydelen har fire av Sandnes åtte stående jærhus, på Årsvoll, Killingland, Lea og Stokkholen.
- Jærhusene og landskapet – med tanke på sammenheng med gårdslandskapet er siktlinjene til de få bevarte jærhusene viktige.
- Byggeskikk. Hovedbygningen på Årsvoll bruk 1 som en særlig fin representant for Sandnes-klassisismen på 1840-tallet. Den store

INNHOLD

Registreringskart	3
Naturgrunnlag	5
Historie og næring	9
Gårdene	9
Andre næringer	13
Ferdsel	13
Fellesskapets kulturminner	16
Sentrale steder	17
Forsamlingshus	19
2. verdenskrig	21
Kulturmiljøer i Malmheim og Soma	22
Støttepunkt Leanuten	22
Støttepunkt Heigre	22
Luftvern batteriet Somanuten	23
Pansersperringen	25
Registreringsoversikt	26
Kilder	28

Finner dere feil og mangler, vennligst registrer disse her:

[Kulturminner i Sandnes kommune \(arcgis.com\)](#)

[Link til Kulturminneregisteret](#)

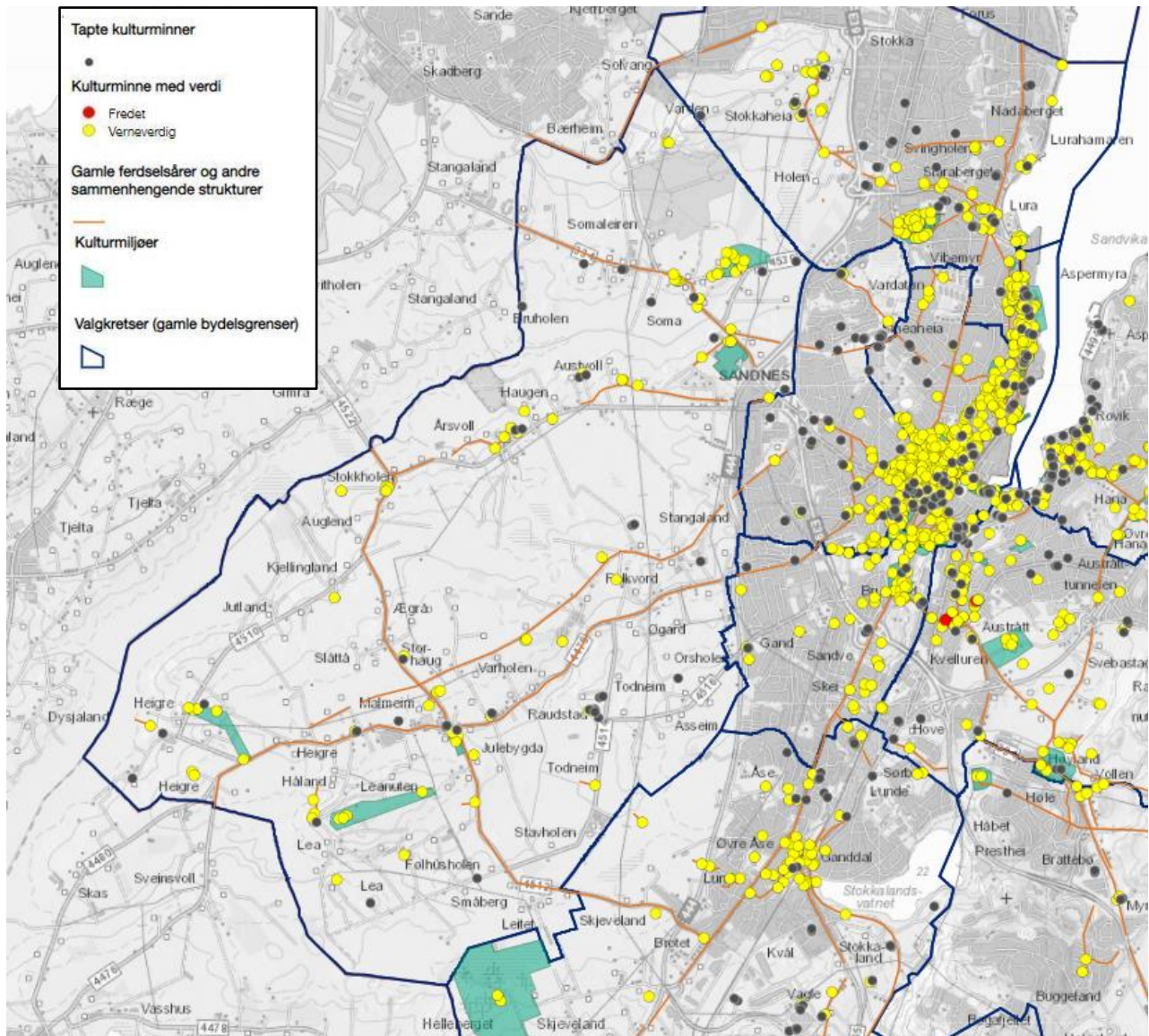
grindabygd løa på Malmheim. I dag det eneste huset med grinkonstruksjon i flatbygda, og en av få intakte større grindabygde løer i Sandnes.

- Bydelen har et nett av viktige ferdselsårer fra ulike perioder av 1800-tallets veiutbyggingsprosjekter, også med partier som er lite eller mindre endret – som Gamle Austvollvei og Gamle Folkvordvei.
- Julebygda sentrum – Krossen, et knutepunkt skapt av utbyggingen av kommunikasjonene i andre halvdel av 1800-tallet. Julebygda kapell og Malmheim skole gir miljøet historisk forankring. Den visuelle sammenhengen mellom de få eldre bygningene og veistrukturen er viktig.
- Andre viktige forsamlingshus. Soma barneskole fra 1932, er en av de best bevarte innen sin generasjon og type. Rudlå et av få bevarte samfunnshus fra slutten av 1800-tallet, som også kan ha en spennende forhistorie.
- 2. verdenskrig. Med strategisk beliggenhet ved Sola flyplass og med siktlinjer mot kysten, ble bydelen sterkt berørt av okkupasjonsmaktens forsvarsverk Festung Stavanger. Her er mange kulturmiljøer som dokumenterer denne historien. Særlig viktig er siktlinjer til og mellom de krigshistoriske minnesmerkene, som forteller om beliggenheten i landskapet og deres strategiske betydning.

Julebygda fotografert av Widerøe i 1856. (ika-w094168)

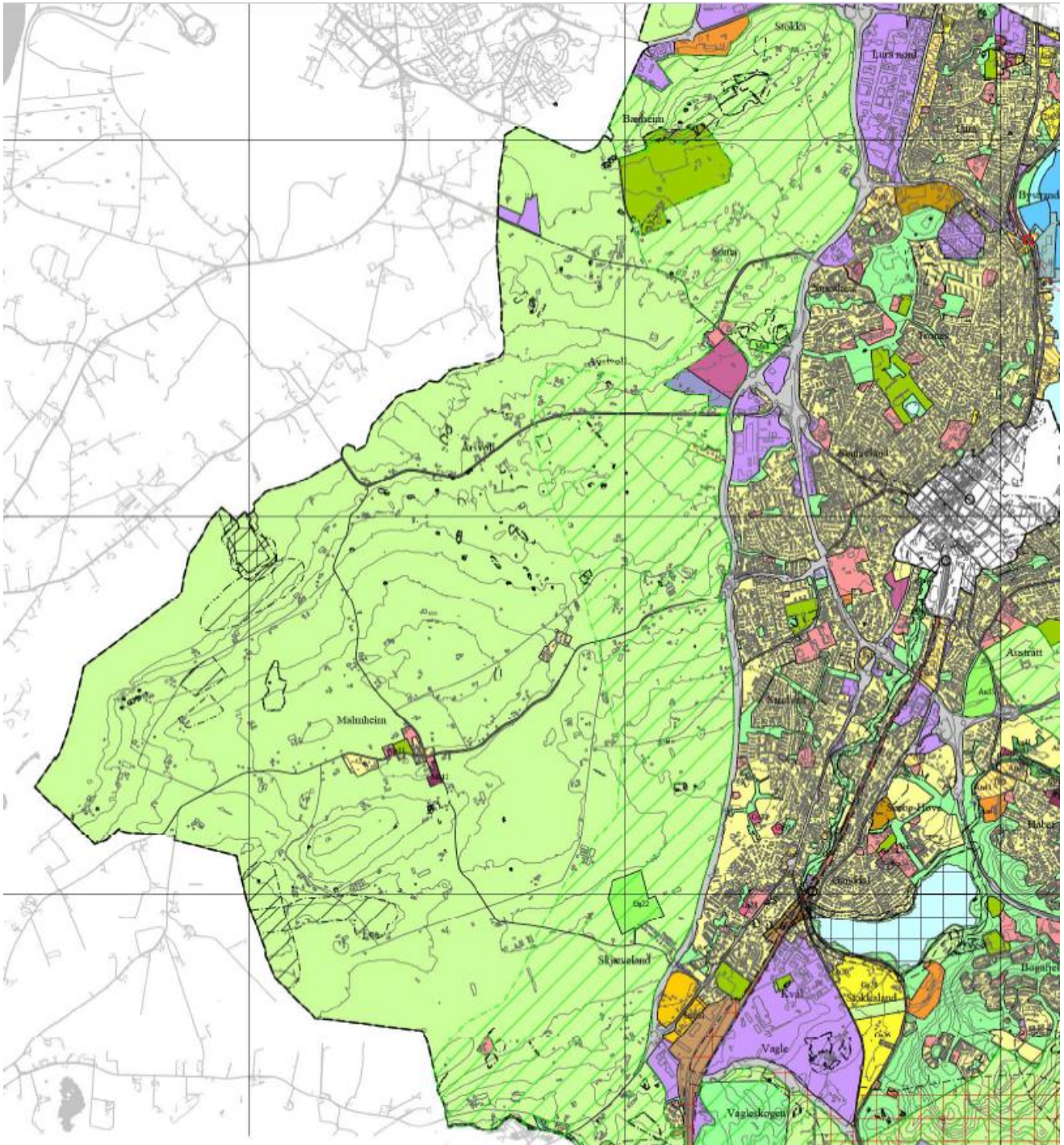
KART OVER REGISTRERTE KULTURMINNE

Detaljutsnitt fra Kulturminneregisteret. [Kulturminner i Sandnes kommune \(arcgis.com\)](https://arcgis.com).

Årvoll fotografert av Widerøe 1954. (ika-w068917)

Utsnitt fra Sandnes kommuneplan 2019–2035. Arealdelen, plan 201811: [Kp2019 vedtatt plan 11 03 19](#) (sandnes.kommune.no)

NATURGRUNNLAG

Rektangelkart fra 1902 som viser flatbygdas vassdrag og myrer. Veinettet som skapte Krossen i Julebygda, er på plass.

Bydelen ligger lengst vest i kommunen og grenser mot jærkommunene Klepp og Sola. Det er et flatlendt jordbruksland som er del av Jærens slettelandskap, skapt av store og små grusmorener med myrer mellom. Lange åsrygger og slake daldrag med kanaliserte, tidligere myrdrag deler det åpne landskapet inn i definerte rom. Leavoren er den mest markante høyderyggen, og med litt over 100 m over havet, det høyestes punktet i Julebygda. Derneft kommer Bærheimsnuten på 93 m.

Det meste av overflaten er dekt av løsmasser, men grunnfjellet kommer i dagen enkelte steder. På Todnem er det forekomster av leire, av kvalitet som ble brukt av teglverkene i Sandnes.

Kanalene

Gamle myrområdet utgjør i dag en stor del av det produktive jordbruksarealet i bydelen. Drenering av våtmarksområder, myrer og vann har siden midten av 1800-tallet resultert i endret arealbruk og store landskapforandringer. Mest markant er kanalen fra Årsvoll-Austvoll over Heigre-Skas, som er grense til Sola og inngår i Figgjovassdraget. Kanalen fra Malmheim, Raugstad og Todnheimsmyrene leder vannet til Gandsfjorden og er kilden til Stangelandselva. Bare symbolske områder av de gamle myrene står tilbake, som Killinglandmyrene og Heigre-Jutland.

Leakanalen ble gravd 1915.

Kulturlandskapet i Julebygda og omegn er i dag i stor grad preget og skapt av kanalene og steingardene. En av de største landskapsendringene på Jæren i nyere tid er knyttet til arbeidet med å skape jordbruksland av de mange myrene og småvannene. Solabonden Jens Døskeland skal ha vært den første som lanserte tanken om tørrlegging av Skas-Heigrevatnet i 1855. Jan Adolph Budde laget i 1858-59 en plan for senkning av vannene og kartla området fra Grudevattnet i Klepp til Fattiggården i Soma. Det første arbeidet med Heigrevatnet ble utført 1860–1863. På Todnem–Raugstad ble det gravd kanal i 1868. Arbeidet med å renske og forbedre kanalene, grave dem dypere og drenere myrene har siden pågått nærmest kontinuerlig. Heigrevatnet har vært senket flere ganger. Særlig har arbeidet tidlig på 1900-tallet fram til 1920-årene satt spor. Først i 1919 da Grudevattnet ble senket, ble fallet i vannføringa fra Heigre-Skasvatnet så stort at myrene ble tørrlagt og lot seg dyrke i større skala. I sammenheng med at Stokkavatnet ble tørrlagt fra 1906 og utover, ble også Somamyra drenert og kanalen herfra ble knyttet til Skas-Heigre-kanalen. Leakanalen ble anlagt 1915.

Som svar på stadig tilbakevendende flomproblemer ble det bygd pumpestasjon på Skas i første del av 1970-tallet. Det var også flomproblemer på Folkvord, til den nye Heigreveien ble bygd 1895 og Folkvordkanalen fikk nytt leie i dypere kanal ved siden av veien.

Det ble skapt mye nytt jordbruksland, men det var også mange tradisjonelle ressurser som forsvant eller ble redusert med oppdyrkingen av myrene og senkningen av vannene. Det gjaldt fiske i vann og bekker og høsting av sivet langs breddene, som ble tvunnet og brukt til bl.a. jærstoler. Men først og fremst gjaldt det torvmyr til brenne - ikke bare til eget bruk, men også som salgsprodukt. Mye av tørrlegginga av Somamyra i 1913 gjaldt i utgangpunktet forbedring av torvuttaket på myra. Oppdyrkingen reduserte også nær utmark til sauebeite. Det lange Skars-Heigrevannet hadde i tillegg en viktig funksjon som framkomstvei, særlig egnet som vintervei.

Langs bygdas mange, mindre vassdrag var det før senkingen av vannstanden mange stemmedammer og vassrenner knyttet til små vannkraftverk for drift av treskeverk, kverner og andre maskiner i jordbruket.

Steingardene

Stein fra den steinrike morenejorda har fra langt tilbake satt sterkt særpreg på jærsk byggeskikk og kulturlandskap – der lange steingjerder forsterker de lange linjene i landskapet. Før import av trevirke for alvor ble kommersialisert ut på 1800-tallet var steinhus og vernevegger av stein det vanlige. Jordskiftelovene (1821, 1857 og 1882) og gårdsdelinger førte til nye inndelinger og nye skiftegjerder mellom eiendommer. Med utbyggingen av veinettet i siste halvdel av 1800-tallet, kom det lange gjerder langs veikantene. All nydyrkingen fra 1800-tallet og ikke minst på 1900-tallet førte til overskudd av stein. Fjerning av stein var tungt arbeid, men representerte også en naturressurs og ble brukt til mange formål utenom gjerder – som fundament for hus og veibygging, sparestein i nye støpte murer. Sola flyplass og Somalerien var store avtakere etter krigen.

Skiftegjerdet midt på bildet, mellom Malmheim og Raugstad, ble lagt opp rundt 1960, det skal være blant de siste som ble lødd på den gamle måten, med håndmakt og steinbukk – før gravemaskin og traktor overtok for alvor. Johan Raugstad og Ole J. Folkvord utførte arbeidet. («Julebygda» s. 123)

Vertikalfoto fra 1968.

Torvmyrene

Dokumentasjons fotografi fra Somamyra datert 1920, fotograf var botaniker Hanna Resvoll-Holmsen., Teksten på bildet uner lyder-. Snitt gjennom en torvmyr, Somamyr i Sandnes på Jæren. En desimeter tykt uttøringslag. På bunnen sees en furustubbe. (Najosnalbibliotekets bildearkiv)

HISTORIE OG NÆRING

Gårdene

Rektangelkart 6B Jæderen fra 1926. ([Mitt kart | Kartverket.no](http://Mitt_kart_Kartverket.no))

Bydelen består av 13 matrikelgårder. Fra sør er det gnr. 53 Lea, gnr. 54 Heigre, gnr. 55 Jutland, gnr. 56 Killingland, gnr. 57 Malmin, gnr. 60 Todnem, del av gnr. 61 Asheim, gnr. 59 Folkvord, gnr. 58 Raugstad, gnr. gnr. 64 Årsvoll, gnr. 63 Austvoll, gnr. 65 Soma og gnr. 66 Bærheim. En liten del av gnr. 52 Skjæveland i sør er også med.

Når det gjelder *gamle administrative grenser*, lå de fleste gårdene i Jåtun skipreide, unntatt Heigre helt i sørvest, som hørte til Sola skipreide. Todnem og Asheim i øst hørte til Gand skipreide.

Julebygda regnes i dag som sentrum i bydelen Malmheim. Alder og betydning av navnet Julebygda er usikker, men det er dokumentert i skriftlige sammenhenger fra rundt 1900. Utstrekningen av Julebygda bygger i dag på Malmheim skolekrets og omfatter gårdene Årsvoll, Killingland, Jutland, Heigre, Lea, Malmin, Raugstad, Todnem, Folkvord og Asheim.

Før Soma og Høyland (Gand) kirkesogn ble slått sammen i 1839, hørte de fleste av gårdene i bydelen til Soma kirkesogn. Unntakene var Lea som hørte til Høyland. Den gamle kirkegården på Soma var oppdyrket i 1860-åra. Soma er også den gården i Høyland som har flest fornminner.

Høyderyggen med Soma sett fra Austvoll. Soma kirkested er omtrent midt i bildet. Ved veien er det gjenreist en bauta som skal være fra 1600-tallet. Her var også klyngetunet på Soma for utskiftingen.

Utskiftingskart over Soma fra 1894. Tunet lengst til venstre har fortsatt bebyggelsen på samme sted.

Dør fra Soma gamle kirke som ble auksjonert bort i 1841.
JÆHS2002.012.859

Jordbruk har vært og er fortsatt den viktigste og mest iøynefallende næringen i bydelen. Som ellers i Høyland var utskiftinga av tunene relativt tidlig ute. Det er opplysninger om utskifting i perioden 1820–40-tallet for noen av gårdene. Flere av gårdene var også gjennom en omfattende runde med utskifting av innmark tidlig på 1910-tallet.

Kulturlandskapet er preget av intensivt jordbruk og jevnt over store bruk. Tidligere var det en tradisjonell, mangesidig drift med sauer på hver gård, men saueholdet ble redusert i takt med konsentrasjon om melkedrift og nydyrkingen utover 1900-tallet.

Det har vært mange bureisingsbruk fra første halvdel av 1900-tallet i bydelen. Noe som igjen henger sammen med nydyrkingen. Helt fram til 1950-tallet ble det etablert nye bureisingbruk med offentlig støtte. Disse er ikke kommet med i Kulturminneregisteret.

To samdrifter for melkeproduksjon ble stiftet tidlig på 2000-tallet, Todnem Samdrift i 2000 og Folkvord Samdrift i 2004. De store fellesfjøsene ligger utenfor, men i tilknytning til tidligere gårdstun.

Sammen med endringene i kulturlandskapet har også fornyelsen i gårdsbebyggelsen vært stor. Det er generelt få eldre gårdshus bevart og tapet etter SEFRAK-registreringen er høyt. Av de 10 jærhusene fra Sandnes, som Rogaland fylkeskommunes hadde med i sin handlingsplan for jærhus i år 2000, hørte fem til bydelen. I dag står fire – på Lea, Killingland og to på Årsvoll. Og på Årsvoll står en av Sandnes fineste representanter for større empirehus tilknyttet gårdsmiljø. Eldre driftsbygninger og mindre uthus i tun og utmark er det få igjen av. Hus med tradisjonelle bygningsteknikker som grind og gråstein er nær utradert – representert med ett hus hver.

Heimahuset på Killingland til venstre er antatt bygd midt på 1800-tallet. Det har midtgangsplan og to skuter. Heimahuset på Årsvoll bruk 11 til høyre ble forlenget med en følgeavdeling (kårbolig) i 1915, slik at det fikk midtgangsplan. Det har én skut.

Heimahuset på Bakken under Lea til venstre skal være flyttet hit i 1870 og er et eksempel på jærhus med to skuter og firedelt plan. Huset til høyre står på Stokkholen under Årsvoll, er gammelt, og fikk sin form med én skut i 1891.

På Årsvoll bruk 1 står et stort heimahus som skal være oppført i 1842, året etter at Høyland kirke var innviet. Etter tradisjonen ble det bygd av de samme handverkerne som satte opp kirken. Også kirkearkitekt Linstow skal ha bidratt (Alsvik 2005). At kirken var forbilde spores i den rike klassisistiske dekoren. Det gjelder konsollene under takgesimsen og det typiske søylebislaget framfor gatedøra, med et lite gavlparti over døra. Detaljer er i dag fornyet etter gammelt mønster.

Driftsbygningene er viktige elementer i det åpne jærlandskapet. Selv om fornyelsen også her er stor, finnes eksempler som viser typisk utvikling over tid. På Malmheim står en stor grindabygd løe, i dag det eneste huset med grinkonstruksjon i flatbygda og en av få intakte større grindabygde løer i Sandnes. Her er store driftsbygninger fra mellomkrigstid og typiske varianter av måter å inkorporere siloutbygg fra de begynte å bli vanlige etter siste krig. Marshallhjelpens amerikanske løer, med buede takkonstruksjoner har også et par representanter.

Gråsteinssmia på Austvoll. I dag en av svært få bevarte tradisjonelle eldre gårdshus i området.

Løe på Malmheim med grindverk som takbærende konstruksjon. I dag et av svært få hus med grindkonstruksjon i flatbygda.

Gårdstun på Malmheim til venstre, med tidsenhetlig bebyggelse fra rundt 1930. Tilbygde siloer i lengden. Stor driftsbygning på Lea til høyre, med støpt fjøs og kjeller og sammenhengende bindingsverksløe over. Eldre forhøyede siloutbygg på langsida. Typisk for etterkrigstidens driftsbygninger.

«Amerikansk løe» på Heigre, bygd i etapper på 1960-tallet. Som en del av Marshallhjelpen etter krigen dro norske landbruksmyndigheter på studietur for å se på bl.a. amerikanske landbruksbygninger. Med hjem hadde de nye takkonstruksjoner bestående av limede lameller i runde former, som gav store åpne forrom. Blant en håndfull amerikaløer i Sandnes er løe på Heigre den best bevarte.

Andre næringer

Dette er et område av Sandnes hvor landbruksnæringen lenge var tilnærmet enerådende. De små lokale vannkraftverkene som fantes før vannstanden ble senket, var knyttet dirkete til gårdenes drift.

Julebygda har indirekte en tilknytting til en tradisjonsrik, eldre handverksnæring og kjent virksomhet gjennom *Raugstadsmia* i Sandnes. Torkild Svendsen Raugstad fikk sitt grunnlag som smed i smia på gården. Fram mot 1870 var han med i det store dreneringsarbeidet på gården, men skadet seg. Han sa i 1873 fra seg odelsretten og etablerte smieverkstedet i Sandnes i 1873. Han er kjent for å ha konstruert Raugstadploegen, som ble starten på plogeventyret på Jæren.

Julebygdens telefonselskap ble stiftet som et aksjeselskap i 1913. Den skulle dekke Julebygda med Austvoll og Soma. Stolpene ble bygd ut ved dugnad. Selskapet kom i drift i 1915 og holdt hus i området ved Krossen.

Elektrisitet kom til Julebygda i 1918–19. Den tok over arbeidet til vasshjulet og forbrenningsmotoren, lettet etter hvert behovet for brenntorv fra myrene. Og ikke minst elektrisk strøm skapte muligheter for mindre næringsvirksomheter, uavhengig av vannkraft, slik det kom bl.a. i Krossen i Julebygda.

Etter en sped begynnelse i Sola i 1937 etablerte Ingebret Folkvord planteskole på Folkvord etter krigen. Han utviklet bedriften til en av det største og best velrenommerte i landet.

Morten Lea etablerte mekanisk verksted i Krossen i 1946, med service av bøndernes etter hvert voksende maskinpark som viktig grunnlag for virksomheten, men produserte også andre ting og mindre maskiner. I Krossen var det også skomakerverksted i en liten funkisbungalow fra 1938–1950-tallet. Det er lite spor etter disse virksomhetene nå.

På Malmeim og i Todheimlia er det mindre boligfelt

Ferdsel

Gamle Folkvordvei er del av den første kjerreveien anlagt mot Heigre. Da den nye Heigreveien ble lagt lenger sør i 1895, ble den gamle bevart for større utbygginger.

Den gamle bygdeveien mot Heigre via Folkvord er en av veiene som ble anlagt tidlig på 1800-tallet. I følge Aksel Eggebø skal den være bygd allerede i 1838, sannsynligvis på initiativ fra bøndene. Trolig har den eksistert også før dette som rideveg. Veien gikk vestover ut fra Solaveien der Stangeland skole i dag ligger. Videre ser den ut til å ha gått i rette linjer mot traséen der Folkvordveien og Gamle Folkvordvei i dag går mot sørvest. Den skal ha gått i omtrent samme trasé som disse veiene frem til nordvest for Leanuten der den gikk i samme trasé som dagens Heigreveien over i Klepp.

Den nye Heigreveien fra Storgaten. I 1895 ble veien mot sørøst og Heigre omlagt til å gå lenger sør og å komme inn mot ladestedet Sandnes via Stangelandslunden og Storgaten. Veien gikk i traséen til dagens vei til Lunden. Videre til den gikk inn i traséen til dagens Heigreveien ved Gitleveien. Veien gikk så i rett linje på sørsiden av dagens trasé før den igjen fikk samme trasé som dagens Heigreveien fra vestsiden av R44 mot Heigre.

Sandnesveien, rv 509, er en av de eldre sammenhengende hovedferdselsårene i regionen. Her sett inn mot høyden der Soma kirke lå før 1841. På denne høyden lå også de fleste gårdsbrukene på Soma samlet før. Tidligere Soma bedehus fra 1925 til venstre.

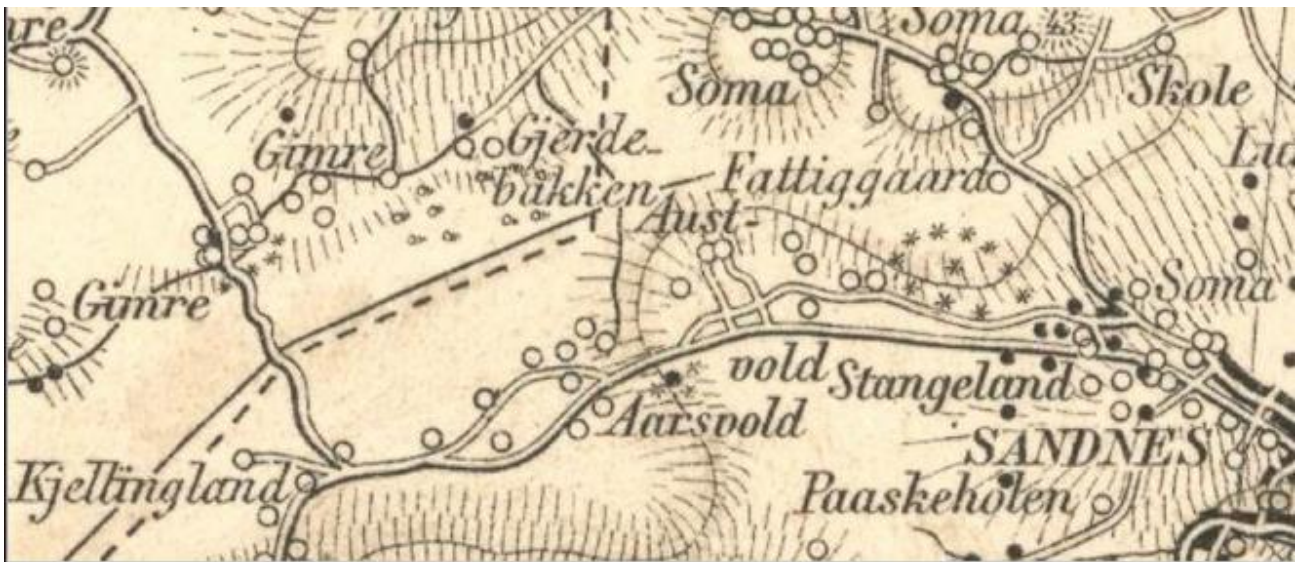
Veien til Soma og Sola er en gammel vei i området. Veien ble anlagt som kjerrevei fra Jæder-Hovedveg ved Stangeland til Sola og Tananger allerede før 1838. Ved en senere anledning i 1848 ble veien omlagt til å gå inn mot det som ble Krossen og var dermed med å skape aktiviteten i dette krysset.

Årsvollveien/Austvollveien ble anlagt som kjerrevei fra Solavegen til Gimre bro i 1877. Veien gikk på denne tiden nærmere gårdene langs veien enn i dag. Veien ser ut til å ha blitt rettet ut i senere tid til traséen den har i dag. Den gamle traséen er bevart i mindre partier på Årsvoll og over et større strekk på Austvoll.

Asheimvegen ser ut til å ha blitt anlagt en gang før 1915. Veien koblet gårdene på Asheim til Jæder-Hovedveg i øst og Heigreveien mot vest.

Steingarder og trerekker kanter veiene flere steder og er et karakteristisk trekk ved kulturlandskapet. Veitrær preger særlig veiene inn mot sentrum Krossen i Julebygda. Flere av trekkene har etter flyfoto fra 1937 å dømme, blitt plantet midt på 1900-tallet.

Det lange vassdraget med Skas-Heigrevatnet var før uttappinga vintervei når den var islagt.

Veien over Austvoll og Årsvoll er rettet ut på rektangelkartet fra 1926.

Killinglandveien sørover mot Krossen.

Leitevegen/Killinglandveien ble anlagt som kjerrevei i årene 1881–1901, mellom Jæder-Hovedveg ved Leite i kryss over den nye Heigreveien ved Julabygda og til Stokkholen i Årsvollveien. Veien forbinder gårdene på Malmheim til Jæder-Hovedveg og den nye Heigreveien. Den forbinder også området med Sola. Med Leiteveien ble Krossen i Julebygda skapt.

Fellesskapets kulturminner

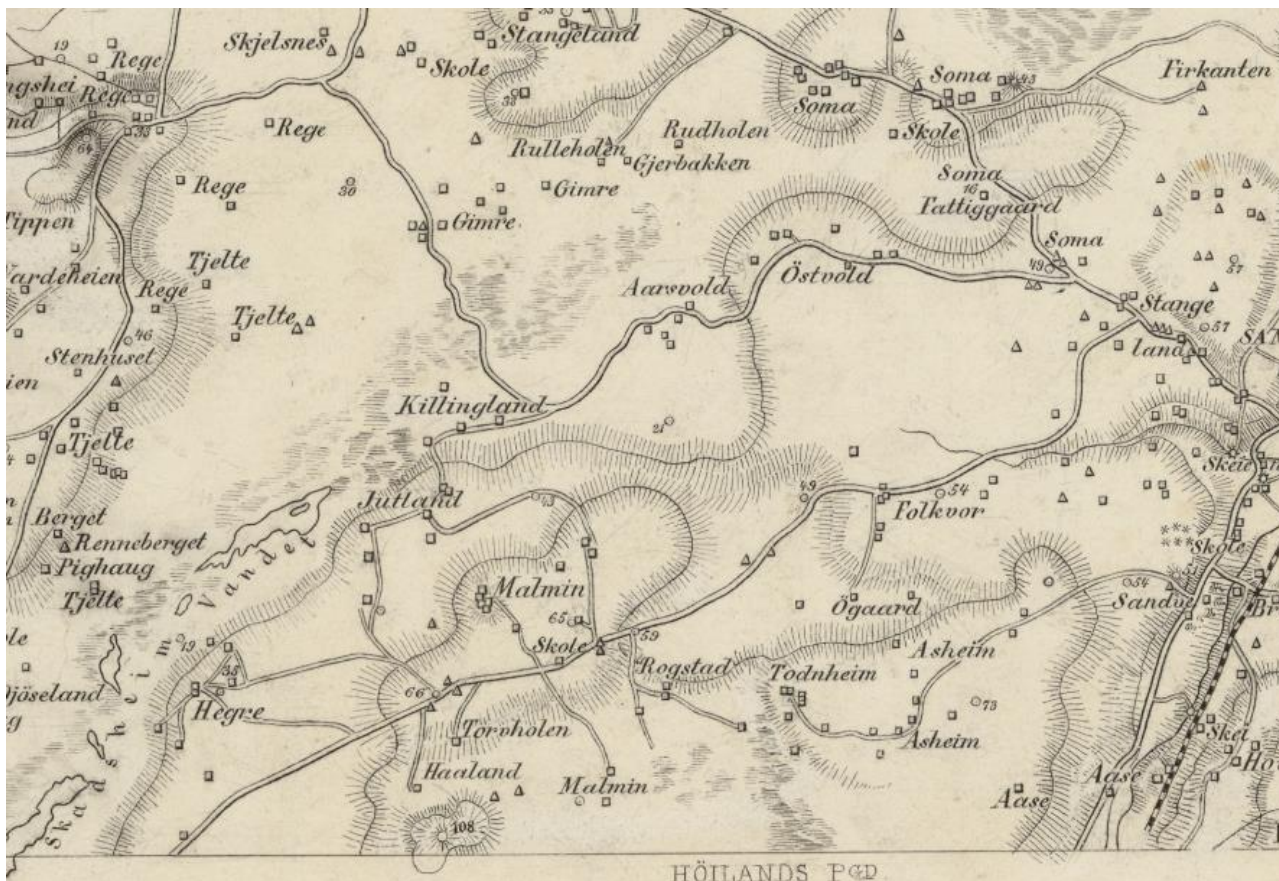
Den gamle porten inn til Julebygda kirkegård, som ble anlagt 1910 ved Leiteveien.

På Soma ligger Soma Kommunegård, bygd som «Høiland Fattiggaard». Kommunen kjøpte et gårdsbruk på Soma i 1871, rev de gamle husene og bygde nye store hus i nytt tun i utmarka. Institusjonen var basert på en ny ide innen fattigomsorgen som gikk ut på å samle de fattige på en gård der de skulle få kost og opphold, men også arbeide – som var et vesentlig element. Fattiggården skulle gi de fattige en bedre tilværelse, samtidig kunne de fattige gjøre nytte for seg, og kommunen kunne følge med på økonomien. Forslaget om fattiggård i Høyland kom fra lensmann M. A Grude, som hadde fått ideen fra en studietur i Danmark. Fattiggården på Soma ble en av de første i landet og kom til å danne mønster for tilsvarende anlegg på landsbasis. I mellomkrigstida ble mye av gårdsarealet utvidet ved hjelp av arbeid fra arbeidsløse. Store steingarder er fortsatt et minne etter dette arbeidet. Ellers er bebyggelsen mye ombygd og fornyet, en stor driftsbygning fra 1955 står.

Høiland Fattiggård fotografert av Widerøe i 1959. Soma barneskole i bakgrunnen. (ika-w125138)

Sentre

Malmheim sentrum på rektangelkart fra 1888. Før Leitevegen og Killinglandveien kom nærmere århundreskiftet, var det forbindelse nordvestover fra Gamle Folkvordvei langs Prestveien. Kartet viser en mindre plass eller stuebebyggelse i krysset. Her var det krambu, smie og samlingsplass. den første skolen kom litt lenger sør.

Mye av gårdsbebyggelsen på Malmin lå samlet i en klynge nord for hovedveien. Leiteveien/Killinglandveien ser ut til å ha hatt utgangspunkt i en forbindelse mellom Malmin-brukene.

Originalkart fra 1888, som var del av grunnlaget til rektangelkartet 6B Jæderen, datert 1892. ([Mitt kart | Kartverket.no](#))

Da formannskapsloven ble vedtatt i 1837, ble de to middelalder-kirkesognene Soma og Høyland (eller Gand) slått sammen til Høyland herred. Soma kirke ble nedlagt som kirkested, kirken revet og det ble bygd ny og større på Høyland.

Det første kommunikasjonsknutepunktet i Julebygda sentrum var mellom Gamle Folkvordveien (den gamle Heigreveien) og Prestveien. Her skal den første krambua ha ligget. Her har det også vært en smie og en samlingsplass. Den første fastskolen ble lagt litt lenger sør langs Gamle Folkvord vei i 1877. Med dette var kimen lagt til det om skulle bli Julebygda sentrum.

Utbyggingen av kommunikasjonene sist på 1800-tallet, med nye veier til Heigre, Ganddal og Killingland, skapte et nytt knutepunkt litt lenger sør. Dette ble raskt det nye senteret med forsamlingshuset Alfheim i 1906, kirkegård med gravkapell 1910 og bedehuset Betania på en tidligere danseplass i 1918. Julebygdens Forbruksforening etablerte seg med utsalg og postutlevering i 1920. Butikken ved det gamle krysset ble lagt ned. Da det ble bygd ny skole i 1920, ble også den flyttet litt nærmere den nye Krossen. Julebygda kapell ble etter lang tids planlegging bygd i 1957.

Krossen er et typisk bygdesenter skapt av kommunikasjonene i siste del av 1800-tallet. Etter at Alfheim brant er det i dag svært få fysiske minner fra tiden da Krossen vokste fram som sentrum i Julebygda. Betania kan ha en gammel kjerne, men er sterkt utbygd. Trolig er det kun skolen og den gamle porten ved Leiteveien inn til gravlunden, som kan ses som konkrete kulturminner fra før krigen.

Julebygda sentrum sett mot øst. Betania ses foran kapellet.

Julebygda sentrum i 1937

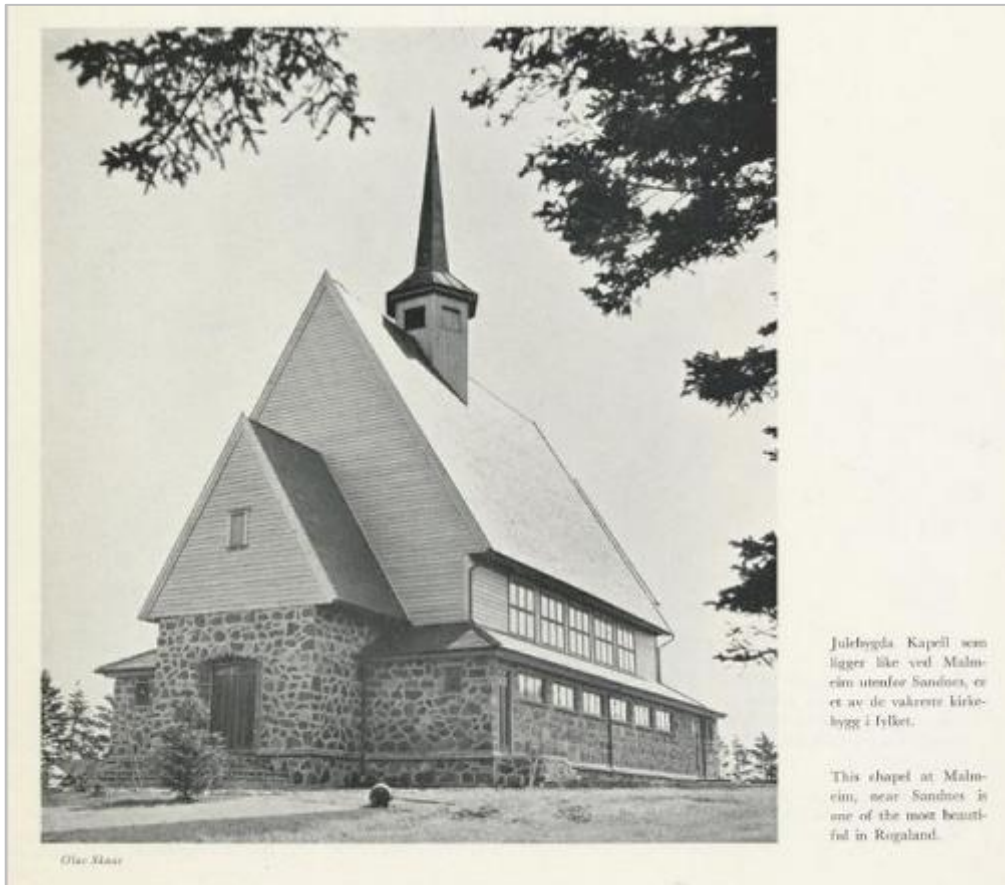

Julebygda sentrum i 1960

*Deler av Julebygda sentrum fotografert av Widerøe i 1956. Alfheim er skjult bak trærne til høyre.
(Utsnitt var Widerøe foto)*

Forsamlingshus

Julebygda Kapell som ligger like ved Malmheim utenfor Sandnes, er et av de vakreste kirkebygg i fylket.

This chapel at Malmheim, near Sandnes is one of the most beautiful in Rogaland.

Julebygda kapell fra 1957. Arkitekt var Valdemar S. Hansteen, Byggmester Einvald Serigstad. ansvarlig for steinarbeidet var Reinert Liland og Arne Myhre. Fra «Sandnes i bilder» Sandnes fotoklubb 1960.

Julebygda kapell ble innviet i november 1957. Arbeidet med å få et kapell til Julebygda startet rundt 1900. Rundt 1910 var det skaffet tomt på en høyde på gården Malmheim, strategisk til ved nytt veiknutepunkt med Heigreveien og Leiteveien-Killinglandveien. Gravplass med et lite gravkapell ble innviet i 1910. I 1937 ble arkitekt Valdemar S. Hansteen kontaktet av komiteen for kapellet, men arbeidet stoppet under krigen. Arbeidet tatt opp igjen i 1949. På grunn av rasjonering på byggematerialer tok det tid å få opp bygget. Kirken ble reist av private og offentlige midler og med stor andel dugnad. Julebygda kapell er et flott kulturminne fra nyere tid med høy arkitektonisk verdi. Kirken ligger som en pendant til den gamle skolen på motsatt side av krysset. Sett i sammenheng er de med å definere Krossen som et sted med historisk forankring.

Indremisjonsforeningen Malmin bygde bedehuset **Betania** etter en stor vekkelse i 1918. Det ble bygd den såkalte Danseplassen ved Krossen, på tomt gitt gratis av Martin Eriksen Malmin. Tyskerne tok huset i 1941 og bygd på en ekstra etasje. Videre ble det oppussing i 1953 med leilighet i 2. etasje, påbygd toalett i 1974 og igjen kraftig påbygd i 1980.

Julbygda grendahus ble vedtatt 1981 og innviet 1988. Huset er tegnet av arkitektene Torsvik og Thesen og bygd etter stort dugnadsarbeide. Et malt bånd med de norske nasjonalfargene og ordene «For fridom og fedreland», som prydet veggen over scenen på Alfheim, ble skåret ut og flyttet over til det nye grendehuset, over inngangen til storsalen.

Huset til Årsvolls ungdomsforening på **Rudlå** ble bygd på Peder Aarsvold eiendom i 1892 og skal ha vært det første ungdomshuset på landsbygda i Norge. På den tida var det etablert tradisjon med julefester for grannelaget i stuene til Peder Aarsvold. Huset ble bygd på gravhaugen Rudlå. Det skal være satt opp av et hus fra Norestraen, som igjen skal være bygd av materialer fra gamle Soma kirke. Huset har vært brukt til mange formål. Under krigen var det skole for både Soma og Malmheim.

På Soma står **Soma barneskole** fra 1932, tredje generasjon skolehus på Soma. Den første kom i 1868 og sto i bakken ca. 100 m fra Soma kirkested, men ble i 1877 flyttet til Stavholen. Det neste kom i 1895, var felles med Lura og sto i Somamyra. Det brant i 1980, da som losje Aurora. I 1930 ble kretsene Lura og Soma delt igjen og fikk speilvendte tvillinghus på hvert sitt sted. Ikke langt unna er Soma bedehus fra 1925 bevart.

Malmheim fikk ny skoletomt og ny skolebygning i 1920. Skolen ble bygd med 5 skolerom, lærerbolig i andre etasje og skolekjøkken – etter forholdene en stor skolebygning. Det hørte også lærerjord til. Huset har en særpreget utforming med sidefløyer og midtparti. Huset er endret og tilbygd, men hovedinntrykket bevart.

Soma barneskole ble bygd i 1932. Ingeniør Ragnvald Kluge sto for tegningene til Lura og Soma skoler, Brødrene Fjogstad bygde dem. Soma barneskole er den best bevarte, og en fin representant for mellomkrigstidas nyklassisistiske skolebygninger i Sandnes

Rudlå ble satt opp ved den gamle bygdeveien på Årsvoll i 1892-93. Huset ble da flytta hit fra Norestraen, men deler skal bestå av materialer fra gamle Soma kirke, som ble revet 1841. Det har vært et forsamlingshus med mange offentlige funksjoner som har tjent lokalsamfunnet. Slike hus var viktige møteplasser og har spilt en betydelig rolle for samfunnsutviklingen. I dag er et fåtall tilbake.

2. VERDENSKRIG

Med strategisk beliggenhet ved Sola flyplass og med siktlinjer mot kysten, ble bydelen sterkt berørt av installasjonene til Festung Stavanger – okkupasjonsmaktens forsvarsverk med pansersperringen og tilknyttede støttepunkter. Forsvaret av flyplassen var særlig viktig, og det gikk ikke lang tid før tyskerne hadde plassert ut luftvernkanoner og lyskastere oppe på Leavoren.

Byggingen av tanksperringen startet på Heigre. Noen steder består den av en dyp grøft, andre steder en høy mur og andre steder en kombinasjon. Først ble den bygd av bygdefolk som måtte stille med hest og kjerre. Senere ble trolig krigsfanger satt inn. Russiske og polske krigsfanger bygde de mange betongbunkerne på Heigre, Lea, Todnheim og Asheim, samt tunnelene i Leavoren. I tillegg ble det gravd mange kablegrøfter for sambandet mellom forsvarsverkene. Det var flere kanonstillinger i bygda, de største på gården Osland på Folkvord.

Det var flere fangeleirer i bydelsområdet, på Austvoll, Soma og Folkvord. Fangeleiren på Folkvord ble opprettet i 1942, noen hundre meter vest for dagens planteskole, og i nærheten av batteriet på Folkvord. Den bestod på det meste av opp til 800 fanger og seks brakkebygg, i tillegg til mange andre mindre bygg. I dag er det lite rester igjen av leiren, men det finnes muligens ennå rester etter en grunnmur til et av brakkebyggene. Fangeleiren på Soma ble sannsynligvis opprettet i 1943, og bestod på det meste av flere hundre fanger. Leiren ble anlagt midt på Somamyra, i Aurora forsamlingshus, som lå ved Somaveien 130. Forsamlingshuset ble bygd om og tomten ble inngjerdet i piggråd. Det finnes ingen kjente spor etter denne fangeleiren. Fangeleiren på Austvoll ble opprettet i 1944, og bestod på det meste av omtrent 300 fanger. Disse var for det meste flyktninger. Noe skal ennå stå igjen fra denne fangeleiren, men det er ikke lokalisert.

Utsnitt av tysk kart over Festung Stavanger ved Folkvord. datert april 1945. Statsarkivet Stavanger.

Det var også brakkeleirer for soldater på Folkvord og Heigre. I 1942 tok tyskerne skolene, samt bedehuset og ungdomshuset på Malmheim.

Støttepunktene med kanonstillinger er i dag noen av de viktigste krigsminnemiljøene vi har.

I en stilling noen få meter fra Heigrkrysset hadde tyskerne plassert en fransk kanon fra 1.verdenskrig. Den er nå på Rogaland krigshistoriske museum.

Leavoren sett mot sør.

KULTURMILJØER I MALMHEIM OG SOMA

Kulturmiljø 701 Støttepunkt Leanuten

Området hadde et stort antall bunkere, flere kanoner og andre infanteristillinger. Innenfor støttepunktet var det utplassert 5 offiserer, 12 befaler og 75 soldater. I tillegg lå hovedkvarteret for staben som ledet støttepunktene på Høyland, Ganddal, Leanuten og Heigre her.

Leanuten var et strategisk viktig område for tyskerne. Det lå langs pansermuren som gikk fra Ganddal til Vigdel. Fra denne nuten hadde de oversikt over alle slettene som ledet inn mot Sola. Ved et eventuelt angrep fra sør var Leanuten derfor et viktig forsvarsområde. I tillegg til dette hadde også tyskerne oversikt over både Sola- og Forus flyplass fra Leanuten. Disse faktorene gjorde dette støttepunktet sentralt i forsvaret av flyplassene, og også hele Festung Stavanger.

Etter krigen ble mange av byggene til tyskerne brukt av Heimevernet. Flere av bunkerne lå på jordbruksjord, og etter Heimevernets oppsigelse av leieavtalene på anleggene ble mye nedgravd.

På tyske kart fra 1945 er det markert 14 permanente forsvarsbygg i dette støttepunktet, som eksisterte på tidspunktet kartet ble tegnet. Forsvarsmurene, som det ennå er rester igjen av, kommer i tillegg til disse.

Kulturmiljø 703 Støttepunkt Heigre

I slutten av krigen var det plassert ut 44 mann fra det tyske militæret i dette støttepunktet. Det lå tett mot pansermuren, som gikk fra Ganddal til Vigdel. Flere støttepunkt ligger plassert lenger mot havet, men de ligger i Sola kommune. Støttepunktet på Heigre var omringet av piggtrådgjerde og flere infanteristillinger. Forsvar ved et eventuelt angrep fra sør var hovedfunksjonen til støttepunktet. Mange av bunkerne hadde god oversikt over dalen som er på Heigre, i tillegg til området mot kysten. Mellom Heigre og Leanuten ligger Heigreveien, som var en viktig innfartsåre fra sør. Ved denne veien ble det bygget et kontrollpunkt med

piggtrådgjerde, noen bygninger og infanteristillinger. I nærheten av dette kontrollpunktet stod det også noen luftvernkanoner.

Etter at et grustak ble opprettet på området, har bunkerne og krigsminnene som lå vest i støttepunktet forsvunnet. På tyske kart fra 1945 er det markert til sammen 12 permanente forsvarsbygg i dette støttepunktet og i kontrollpunktet ved Heigreveien. På vestsiden av Jutlandsveien finnes det ennå noen krigsminner som er tilgjengelige, men også noen er nedgravd. Det finnes også en bygning igjen fra kontrollpunktet ved Heigreveien.

Kulturmiljø 704 Luftvern batteriet Somanuten

På Soma, i området rundt Somanuten, var det mye tysk aktivitet i krigsårene. Et større luftvern batteri lå på toppen av Somanuten, og hadde som hensikt å beskytte flyplassområdene fra luftangrep.

Mange av bygningene på denne toppen står ennå. Miljøet minner om Åsenbatteriet som ligger i Sola kommune, både i byggestil og funksjon. Nedenfor Somanuten, i Somamyra, lå en fangeleir. Vølstadskogen, som også ligger i nærheten, var ifølge lokale inngjerdet med piggtråd. I denne skogen ble et større antall bygninger og veier anlagt av tyskerne. Det skal også ha vært et utkikkstårn som skulle ha oversikt til flyplassen. Få spor fra dette er igjen i Vølstadskogen, men veisystemet i skogen er muligens lagt opp av tyskerne.

Området fra Somanuten til Vølstadskogen hadde altså stor tysk tilstedeværelse, og i dag finnes det mange spor etter dette i området. Et stykke lenger nord, ved Bærheim, lå en taksebane som ble bygget mellom flyplassene på Forus og Sola. Et godt stykke av denne veien ligger innenfor Sandnes kommune. Den heter i dag Forusbeen (og deler av den Løwenstrasse), og er brukt som bilvei. I nærheten av taksebanen ligger Bærheimsnuten. Denne toppen var inngjerdet med piggtrådgjerde, og ennå finnes grunnmurene til to bygninger som ble bygget her. Bærheimsnuten var taktisk viktig, for her hadde tyskerne oversikt over taksebanen og områdene rundt flyplassen.

Somanuten 1954. Fjellanger Widerøe. (Nasjonalbibliotektest bildarkiv)

Utsnitt av tysk kart over festung stavanger fra somanuten mot fokus. datert april 1945. Statsarkivet Stavanger.

Kulturmiljø 2001 Pansersperring

Pansersperringen ved Hålandsdalen, Lea.

For å beskytte Festung Stavanger mot angrep fra sør ble det bygd en pansersperring ved den sørlige grensen av festningsverket. Pansersperringen, som tyskerne startet å bygge i 1942, er et eksempel på den store innsatsen tyskerne la ned i å sikre seg kontroll over Stavangerhalvøya og det nye festningsverket som ble bygget her.

Mens Festung Stavanger var avgrenset av sjøen i andre retninger, lå grensen mot sør på flatt jordbruksland. Her var det fare for både luftangrep og angrep med bakkestyrker. Tyskerne bygget flere støttepunkt langs denne forsvarslinjen mot sør, helt fra Høyland til Vigdel. I tillegg til dette skulle hele strekningen bli beskyttet av en pansersperring, som skulle være en hindring for stridsvogner på vei mot Stavangerhalvøya. Pansersperringen gikk helt fra Stokkalandsvatnet på Ganddal til Vigdel. I tillegg til dette ble det bygget en lignende pansersperring på Høyland, ved veien mot Ålgård. Sammen med støttepunktene, skulle pansermuren sikre et bedre forsvar mot sør, uten at soldater måtte være tilstede langs hele strekningen.

Pansersperringen tok forskjellig form langs forsvarslinjen. Noen strekninger ble bygget som en høy mur, noen strekninger som en dyp grøft, og andre som en kombinasjon mellom disse. Der det ble bygget mur var den to meter høy og 1,5 meter bred. Grøftene var nok av samme størrelse. Det var altså hardt arbeid å bygge sperringen, og dette arbeidet ble gjort av lokalbefolkningen. Etter hvert tok nok krigsfanger over dette arbeidet.

I dag er mye av pansersperringen borte i Sandnes kommune, men en betydelig andel står likevel igjen. På mange strekninger er muren lavere og grøftene grunnere enn de opprinnelig var. Ved Skas-Heigre-kanalen, går den over i Sola kommune.

Utsnitt av tysk kart over Festung Stavangers pansersperring. fra Heigre mot sjøen, datert april 1945. Statsarkivet Stavanger.

REGISTRERINGSOVERSIKT – NØKKELTALL

Tallene og tabellene i denne rapporten er under oppdatering. År for grunnlaget er opplyst ved hver tabell. Selv om den statistiske oversikten ikke er helt ajourført, gir tallene nyttig oversikt over kulturarvens mangfold og trender i utviklingen.

I 2021 er det registrert 76 kulturminner med verdi i bydelen.

42 kulturminner er tapt. Sett ut fra bestanden som er vurdert i tidligere kulturvernplaner utgjør tapet 66 %.. Malmheim har det høyeste tapet av bydelene i Sandnes. Om vi bare ser på hus er tapet 71 %.

Kulturminneregisteret er utvidet med 54 nye kulturminner, litt over halvparten er hus. 23 tidligere registrerte objekter er vurdert å ikke ha verdi og inngår ikke i tallmaterialet.

Kulturminner fordelt på kategorier

Kategorier kulturminner	Står	Derav nyregistrert	Tapt	I alt	Tidligere registrert	Tap av tidl.reg.
Bygning	49	33	40	89	56	71 %
Andre typer minner	10	7	1	11	4	25 %
Grøntanlegg	9	7	1	10	3	33 %
Ruin	8	7	0	8	1	0 %
Samlet	76	54	42	118	64	66 %

Tallgrunnlag des. 2021. Oversikt over kulturminner i bydelen fra Kulturminneregisteret. «Tidligere registrert» omfatter SEFRAK-registreringen på 1980-tallet og tilleggsregistreringer under tidligere verneplanarbeid.

Kulturminner fordelt på samfunnssektor

Samfunnssektor	Står	Tap av tidl.registrert
Landbruk	32	37
Forsamlingshus og skole, andre minner knyttet fellesskapet	7	3
Minner fra 2. verdenskrig	32	
Samferdsel	6	
Samlet	77	40

Tallgrunnlag 2020. Tabellen viser hvilken samfunnssektor kulturminnene var knyttet til da de ble bygd og gjelder alle kategorier minner

Kulturminner knyttet til landbruket dominerer i den tidlige SEFRAK-registreringen og i de forrige verneplanene. De fleste av de nye registreringene gjelder kulturminner fra 2. verdenskrig. Dertil er det registrert noen flere forsamlingshus og noen utvalgte driftsbygninger fra etter andre verdenskrig.

To av tapene gjelder forsamlingshusene Alfheim og Aurora.

Langt de fleste tapene er knyttet til landbrukssektoren.

Kulturminner fordelt på bygningstyper, andre typer minner

Type bygninger	Står	Tap av tidl.registrert
Hovedbygning gårdsbruk	16	17
Driftsbygning gårdsbruk	7	11
Mindre uthus gårdsbruk	5	8
Landbruksbebyggelse samlet	28	36
Skoler, kirke, forsamlingshus	5	2
2. verdenskrig, bygninger	17	
Samlet bebyggelse	49	38
Ruiner, andre typer minner, grønt	6	2
Veier/veifar	7	0
2. verdenskrig, andre minner	15	0
Samlet i alt	77	40

Tallgrunnlag 2020.

Tradisjonelle elementer i regionens byggeskikk

Type tradisjonselement	Står	Tap av tidl.registrert
Jærhus	4	1
Grind	1	7
Naturstein som veggkonstruksjon	1	4
Samlet	6	12

Tallgrunnlag 2020.

Rogaland fylkes handlingsplan for jærhus (2000) har med 10 hus i kategorien fra Sandnes, fem av diss var hjemmehørende i bydelen. Fortsatt er det, i den mest jærske delen av Sandnes, at hustypen er best representert. Men et av de gjenstående jærhusene i bydelen er under sterk endring.

Sju grindabygde hus er tapt. Det vil si, at vi i dag bare kjenner til ett gjenstående hus med tradisjonell grindkonstruksjon i bydelen. Det gjelder en driftsbygning med takbærende grind på gården Malmheim. Denne driftsbygningen var ikke kommet med ved tidligere registreringer, men kom med etter opplysninger fra historielaget.

Smia på bruk 4 på Austvoll er i dag det eneste huset i bydelen en kjenner til med gråsteinsbygde yttervegger.

Det store tapet i bydelen av gårdshus som representerer tradisjonell byggeskikk har særlig sammenheng med tap av gamle gårdstun på Todnem og Austvoll.

Todnem 1956.
Utsnitt av
Widerøefoto (ika-
w094184).

Kulturminner fordelt på alder

Periode	Står	Tapt siden første verneplan
før 1850	7	2
1850–1874	4	7
1875–1899	4	13
1800-t	5	3
1900–1924	9	4
1925–1949	43	3
1950–1974	3	0
Ukjent	2	8
1900-t.	2	0
Samlet	77	40

Tallgrunnlag 2020.

I de to eldste segmentene, før 1875, er ca. halvparten heimahus på gårdsbruk. I det store segmentet fra 1925 til 1949 er det minner fra 2. verdenskrig som slår ut.

KILDER

Alsvik, Marit K. og Alsvik, Jan. Lura og Soma. Gamle glimt Bind 1. 2005.

Bakli, Olav mfl. Amerikanske landbruksbygninger. Rapport fra en studiereise i U.S A. i 1951.

Broe, Unni og Solrun Skogstad. 1988. *Kulturminner i Sandnes*. Rapport fra SEFRAK-registrering i Sandnes kommune.

Eggebø. A. «Slik bygde dei byen», 1996.

Eggebø. A. «Vatnet som ble by», Historia om Stokkavatnet / Forusområdet, 1992.

Hestholm, Fredrik. Krigsminner i Sandnes kommune. Rapport for byantikvaren i Sandnes 2015.

Hestholm, Fredrik. Ferdelsårer i Sandnes kommune. Rapport for byantikvaren i Sandnes 2017.

Jonasen. J. Schanche. Høyland gjennom 100 år. Sandnes 1972.

Julebygda I. Einar Brunnes, med flere. Artikkelsamling. 2003.

Julebygda II. Egil Johan Ree Einar Brunnes med flere. Gårdsgjennomgang. Artikkelsamling. 2006

Norges bebyggelse 1957. Herredsbindet for Rogaland søndre del.

Sandnes i bilder. Sandnes fotoklubb. 1960.

SEFRAK-registreringen i Sandnes 1979–1986. (Temakart Rogaland)

Se fylkeskommunens nettside Temakart Rogaland om kulturminner [Saksbehandling - kultur \(temakart-rogaland.no\)](https://www.temakart-rogaland.no/).

Interkommunalt arkiv Rogaland IKS (IKA Rogaland), Widerøesamlingen. [Kontakt oss | IKA Rogaland](https://digitaltmuseum.no/)
<https://digitaltmuseum.no/>

<https://www.nb.no/search?q=Sandnes&mediatype=bilder>

<http://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri>.

<http://www.temakart-rogaland.no/>, Norge i bilder 1937.

<https://www.nb.no/search?q=Sandnes&mediatype=bilder>

<https://kart.1881.no>. Historiske kart.